

واکای مؤلفه‌های تصویر و نقش آن‌ها در زیباسازی تصویرپردازی سوره‌های قرآن (با تاکید بر آثار خوشنویسی معاصر سوره قلم)

چکیده

قرآن کریم دارای ساختارهایی زیبا و باشکوه می‌باشد که اعجاب همگان را برانگیخته است و یکی از این ساختارها، تصویرپردازی‌های بی‌بدیل است که در سرتاسر قرآن جلوه‌گری می‌کند. این تصاویر دیدنی در قرآن به مدد مؤلفه‌های مختلفی ظاهر گشته‌اند که می‌توان در میان آنها به مؤلفه‌هایی چون تشخیص، تجسیم، تخیل، تشبیه و... اشاره کرد. در حقیقت قرآن به مدد این مؤلفه‌ها، صحنه‌هایی باشکوه آفریده و در آنها اعجاز و عظمت کلام وحی را به تصویر کشیده است. این پژوهش با روش توصیفی-تحلیلی و با تکیه بر داده‌های منابع کتابخانه‌ای انجام شده است. در این اثر به بررسی این مؤلفه‌ها و نقش آنها در القای مفاهیم قرآنی پرداخته شده و سوره قلم به عنوان نمونه مورد بررسی قرار گرفته است. هدف از این پژوهش این است که با بررسی مؤلفه‌های تصویری دریابیم که این عناصر چه نقشی در خلق صحنه‌های زیبای قرآنی و القای مضامین آن دارا می‌باشند. با توجه به نتایج بدست آمده، این مؤلفه‌ها هر یک به نوبه خود توانسته است با خلق تصاویر زیبا در بیان و القای مفاهیم تاثیر بسزایی داشته باشد، در این میان عنصر تشبیه به دلیل وسعت این آرایه ادبی نقش برجسته‌تر را دارا بوده است.

اهداف پژوهش:

۱. بررسی مؤلفه‌ها و عناصر تصویری قرآن و نقش آن‌ها در القای مفاهیم و مضامین قرآنی در سوره قلم.
۲. بررسی مؤلفه‌های تصویری در خلق صحنه‌های زیبای قرآنی و خوشنویسی معاصر.

سؤالات پژوهش:

۱. مؤلفه‌ها و عناصر تصویری همچون تشبیه، تشخیص و... چه نقشی در القای مفاهیم و مضامین قرآنی در سوره قلم دارند؟
۲. کدام مؤلفه‌های تصویری موجود در قرآن در ایجاد زیبایی تصویری قرآن نقش دارند؟

کلیدواژه‌ها: تصویرپردازی، قرآن، زیبایی‌شناسی، سوره قلم، خوشنویسی معاصر.

تصویرسازی یکی از ساختارهای زیبا و اعجاب انگیز قرآن کریم می‌باشد که قرآن به مدد آن مفاهیم عقلی و مضامین عالی را به صورت صحنه‌هایی زیبا و بی‌نظیر و جلوه‌هایی ملموس و قابل درک تبیین کرده است. امروزه این موضوع در ذیل اصطلاح «تصویرپردازی هنری» در قرآن بررسی می‌گردد. سید قطب عقیده داشت که: «تصویرسازی در قرآن ابزاری برتر است زیرا قرآن با تصویر حسی-خیالی، معانی ذهنی و حالت‌های روانی و صحنه‌های دیدنی و آرمان‌های انسانی و طبیعت بشری را به صورت تصویر ترسیم می‌نماید» (سید قطب، ۱۹۳۹م: ۵۹). قرآن با استفاده از اسلوب تصویرپردازی، معارف ژرف و عمیق خویش را در حد فهم بشر عرضه داشته و مفاهیم انتزاعی و حالات درونی انسان‌ها را در قالب صحنه‌هایی زیبا و شگفت‌انگیز محسوس و قابل درک نموده است. با بررسی هنر تصویرپردازی در قرآن می‌توان گفت که تصاویر قرآنی، تنها برای زیبایی و تزیین کلام وحی به کار نرفته است، بلکه برخی از مضامین و مفاهیم قرآن جز بوسیله تصویرپردازی نمود پیدا نمی‌کنند و می‌توان گفت ابزار تصویر، بهترین روش برای آشکار کردن مقصود و تاثیرپذیری بر مخاطب می‌باشد. در راستای تصویرسازی، قرآن به مدد مؤلفه‌ها و عناصر تصویری مختلفی همچون تشخیص، تجسیم، تخیل، تشبیه، استعاره و کنایه و..... به ترسیم معارف و مضامین قرآنی پرداخته و آنها را در قالب صحنه‌های زیبا و حیرت انگیز به تصویر کشیده است.

در پژوهش حاضر به بررسی این مؤلفه‌ها و عناصر تصویری در قرآن کریم می‌پردازیم و سوره مبارکه «قلم» به عنوان نمونه‌هایی از هنر زیبای تصویرپردازی قرآنی مورد بررسی قرار می‌گیرند. هدف از این پژوهش بررسی نقش این مؤلفه‌ها در ترسیم صحنه‌های زیبا و باشکوه قرآنی در سوره قلم می‌باشد و اینکه دریابیم کدامیک یک از این عناصر در القای مضامین و مفاهیم قرآنی در این سوره نقش برجسته‌تر و موثرتری داشته است. بی شک با پرداختن به هنر تصویرپردازی قرآنی در این سوره، اعجاز و زیبایی کلام وحی بیش از پیش آشکار می‌گردد و بیان این اعجاز الهی از طریق پرداختن به هنر تصویرپردازی‌های بی بدیل قرآنی، ضرورت این تحقیق را بیان می‌کند.

در زمینه این پژوهش، کتابها و مقالاتی نگاشته شده است که در این جا به مواردی از آن اشاره می‌گردد: کتاب «التصویر الفنی» از سید قطب (۱۹۳۹م)، که در این کتاب به بررسی تصویر هنری در قرآن پرداخته شده است، به نظر او به جز آیات تشریح در تمامی آیات قرآن می‌توان تصویرسازی را مشاهده کرد و عقیده دارد که تصویر در قرآن با آهنگ و بافت کلی قرآن هماهنگ است. کتاب «اسرار البلاغه» از جرجانی (۱۹۹۸م) که در این کتاب به توضیح مؤلفه‌های شکل‌گیری تصویر پرداخته شده است، وی عقیده دارد که تصویر دارای مؤلفه‌های متعددی مانند تشبیه، تمثیل، استعاره و ساختارهای دیگر می‌باشد و ارتباط تصویر با نظم در آیات قرآنی را می‌توان از دلایل اعجاز قرآن برشمرد. کتاب «وظیفه الصورة الفنیة فی القرآن الکریم» از عبدالسلام احمد راغب (۲۰۰۳م)، که در آن با تقسیم بندی انواع کاربردهای تصویر هنری در قرآن کریم و با ارائه نمونه‌ها و شواهدی از آیات قرآنی، به بررسی هنر تصویرگری و کاربردهای آن در قرآن پرداخته شده است. مقاله «خاستگاه هنر در دین، کنکاشی در سوره العادیات» از ابوالفضل حری (۱۳۸۰ش)، که

در این مقاله ابتدا به مفهوم تصویرگری پرداخته شده و سپس تصویرپردازی در سوره العادیات مورد بررسی قرار گرفته شده است، وی عقیده دارد که خیال و عاطفه در تصویرپردازی قرآن در خدمت ایمان قرار می‌گیرد و همچنین عقیده دارد که در کلام الهی از هرگونه صنعتی جهت زیبا شدن پیام وحی استفاده شده است. مقاله «انتقال معنی از طریق تصویرسازی ذهنی در جزء سی ام قرآن کریم» از جلیل الله فاروقی و دیگران، (۱۳۹۳ش)، که در این مقاله به نقش تصویرسازی در انتقال مفاهیم و مضامین قرآنی پرداخته شده است و در این راستا نمونه‌هایی از تصویر سازی از جزء سی‌ام انتخاب گردیده و بررسی شده است. مقاله‌ای با عنوان «حرکت در تصویرپردازی داستان‌های پیامبران (مطالعه موردی سوره هود)» به قلم انسیه خزعلی و کوثر بهبهانی زاده (۱۳۹۷ش) منتشر شده در فصلنامه علمی- پژوهشی تحقیقات علوم قرآن و حدیث دانشگاه الزهراست. در این پژوهش نوع افعال حرکتی در تصویرپردازی این داستان‌ها و دلیل سیطره و غلبه آنها بررسی شده، و غلبه افعال حرکت انتقالی بر سایر افعال‌ها، دال بر تصویرگری موزون و ملموس داستان‌ها بوده و با تصاویری که ملامال از عذاب‌های عظیم است، منسجم شده. پژوهشی با عنوان «کارکرد تصویرپردازی در تبیین داستان ناقه حضرت صالح و رهیافت‌های تربیتی آن در بافت موقعیتی آیات قرآن» به قلم فاطمه کیانی و محمدرضا حاجی اسماعیلی و اعظم پرچم (۱۳۹۷ش) در فصلنامه تحقیقات علوم قرآن و حدیث دانشگاه الزهرا منتشر شده است. در این پژوهش به چگونگی ارتباط مؤلفه‌های تصویری ناقه در بافت فیزیکی، اجتماعی و ذهنی نمود جهت تبیین مبهمات آیات ناقه و چیستی رهیافت‌های تربیتی این داستان در بافت موقعیتی عصر نزول و دیگر عصرها پاسخ داده شده است. در این پژوهش تلاش می‌شود تا مؤلفه‌هایی که در سوره‌ی قلم که مرتبط با پژوهش ماست را کشف و شرح دهیم و به مسائلی که پژوهشگران محترم از آن غافل مانده را تبیین و بسط کنیم. از سوی دیگر به انعکاس تصویرپردازی های قرآنی در خوشنویسی معاصر پرداخته می‌شود.

نتیجه‌گیری

هدف قرآن از به تصویر کشیدن اندیشه‌های دینی در قالب‌های ادبی، پرورش معرفت بشری در زمینه جهان هستی و جهان آخرت و آفریدگار جهان است و در این راستا، معانی والای قرآنی در آیات این کلام الهی با تصاویر هنری آنها کاملاً هماهنگ و متناسب می‌باشد. در بررسی مؤلفه‌ها و عناصر تصویری در سوره قلم به این نتایج نائل گشته‌ایم: کاربرد مؤلفه تشخیص در این سوره نشان داده است که قرآن به مدد این ویژگی، مبانی و مفاهیم و مقاصد خویش را به بهترین شکل به تصویر کشیده است زیرا تصور اشیاء و مفاهیم به شکل انسان، تصاویری بس زیبا را در ذهن تداعی می‌نماید. تأثیر مؤلفه‌های تشخیص و تخیل در این سوره کاملاً نمایان و هویدا می‌باشد، زیرا به مدد این مؤلفه‌ها مفاهیم عینی و خیالی و دور از ذهن به صورت تصاویری شگفت و بی‌بدیل به نمایش درآمده و باعث گشته است که این مفاهیم ملموس و محسوس گردد. به مدد مؤلفه‌های تشبیه و استعاره در آیات سوره قلم مفاهیم و دستوره‌های دینی به صورت تصاویری زیبا و دل‌انگیز به تصویر درآمده است که در نتیجه به درک بهتر از آن مفاهیم انجامیده است.

به‌کارگیری آرایه‌های بلاغی چون کنایه و مجاز در این سوره باعث شده است که مبانی و اهداف قرآنی به شکل شگفت‌انگیزی به نمایش درآمده و اعجاز این آیات را دو چندان نماید. با بررسی نقش و تأثیر این مؤلفه‌های تصویری در بیان مقاصد و القای مفاهیم قرآن در سوره قلم این نتیجه به دست می‌آید که تمامی این عناصر در به تصویر کشیدن مفاهیم و مقاصد قرآنی و امور عینی و دور از ذهن نقش والا و شگفت‌انگیزی را ایفا نموده‌اند، در این میان مؤلفه تشبیه به علت خلق تصاویری بس زیبا و شگفت‌انگیز و به دلیل وسعت و شمول و فراگیری این آرایه ادبی نقش برجسته‌تر و موثرتری را دارا بوده است. بررسی‌ها حاکی از این است که می‌توان جلوه‌هایی از این تصویرپردازی‌های قرآنی را در خوشنویسی معاصر و مضامین و فرم‌های به‌کار برده در آن مشاهده کرد.

منابع

قرآن کریم

- اسحاق‌زاده، روح‌الله؛ صادق‌یان، حمید و روحانی اصفهانی، الهام. (۱۳۹۷). «مقایسه ارتباطات بصری در خط نستعلیق بین دو شیوه صفوی و معاصر (میرعماد و امیرخانی)»، نشریه هنرهای زیبا-هنرهای تجسمی، ش ۲، صص ۳۵-۴۶.
- السلمی، عبدالرحمن بن رجاء‌الله. (۱۴۳۵ق). «التناسق الصوتی فی القرآن الکریم سوره مریم نمودجا»، مجله معهد الامام الشاطبی، شماره ۱۷.
- الهی قمش‌های، مهدی. (۱۳۴۹). ترجمه فارسی قرآن کریم. تهران: نشر جمهوری.
- امامی خلیل‌آبادی، مرتضی. (۱۳۸۸). معجزه‌ی بیان. چ ۱، شهرکرد: انتشارات دانشگاه شهرکرد.
- جاحظ، محمود بن بحر. (۱۹۳۸م). الحيوان. تحقیق: عبدالسلام هارون، بیروت: داراحیا، التراث العربی.
- جرجانی، عبدالقاهر. (۱۹۹۸م). دلائل الأعجاز فی علم المعانی. تحقیق: محمدعبده و دیگران، بیروت: دارالمعرفة.
- خامه‌گر، محمد. (۱۳۸۲). «ساختار تفسیر ساختاری سوره القلم»، مجله رشد آموزش قرآن، شماره ۳.
- خزعلی، انسیه؛ بهبهانی‌زاده، کوثر. (۱۳۹۷). «حرکت در تصویرپردازی داستان‌های پیامبران (مطالعه موردی سوره هود)»، فصلنامه تحقیقات علوم قرآن و حدیث دانشگاه الزهراء، شماره ۴، صص ۱۳۰-۱۰۳.
- خرمشاهی، بهاء‌الدین. (۱۳۸۲). دانشنامه قرآن. تهران: نشر دوستان.
- خفاجی، محمدبن عبدالنعم. (بی‌تا). دراسات فی النقدالعربی الحدیث و مذاهبه، مصر، قاهره: دارالطباعة المحمدیه.
- دهخدا، علی‌اکبر. (۱۳۷۳). فرهنگ لغت دهخدا. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- راغب، عبدالسلام احمد. (۱۳۸۷). کارکرد تصویر هنری در قرآن کریم. ترجمه: سید حسین سیدی، تهران: انتشارات سخن.
- راغب، عبدالسلام احمد. (۲۰۰۳م). وظیفه الصورة الفتنه فی القرآن الکریم، حلب: فصل للدراسات و الترجمة و النشر.
- رضایی، عربعلی. (۱۳۸۲). واژگان توصیفی ادبیات، تهران: نشر فرهنگ معاصر.

- سیدی، حسن. (۱۳۸۷). «مؤلفه‌های تصویر هنری در قرآن». مجله اندیشه‌های دینی، شماره ۲۷.
- سید قطب. (۱۴۱۵ق). فی ظلال القرآن، مصر، قاهره، چاپ دهم: دارالشروق.
- سید قطب. (۱۹۳۹م). التصوير الفنی، نمایش هنری در قرآن. ترجمه: محمد علی عابدی، تهران: مرکز نشر انقلاب.
- شفیعی کدکنی، محمدرضا. (۱۳۷۲). صورخیال در شعر فارسی، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- الصباغ، محمد. (۱۹۸۳). التصوير الفنی فی الحدیث النبوی، بیروت: المکتب الاسلامی.
- طباطبایی، سید محمدحسین. (۱۳۶۶). تفسیر المیزان، چ سوم، قم: مؤسسه انتشاراتی امیر کبیر.
- طباطبایی، سید محمدحسین. (۱۴۱۷ق). المیزان فی تفسیر القرآن. چ دوم، قم: دفتر انتشارات اسلامی.
- عمید، حسن. (۱۳۷۹). فرهنگ فارسی عمید، تهران: نشر امیرکبیر.
- عوض‌پور، بهروز. (۱۳۹۲). درآمدی بر نظریه‌های هنر. تبریز: نشر موغام.
- فراهیدی، خلیل بن احمد. (۱۹۸۲م). العین، تحقیق محمد مخزومی، بیروت: دارالرشید للنشر.
- فولادوند، محمد مهدی. (۱۳۸۸). ترجمه قرآن. تهران: ناشر جمهوری اسلامی.
- فیروزآبادی، محمد بن یعقوب. (۱۸۷۲م). القاموس المحیط، قاهره: مطبعه بولاق.
- قاسمی، حمید محمد. (۱۳۸۶). «جلوه‌هایی از هنر تصویرآفرینی در قرآن». مجله صحیفه مبین، شماره ۴۰.
- قرائتی، محسن. (۱۳۸۲). تفسیر نور. چ یازدهم، تهران: مرکز هنری درس‌هایی از قرآن.
- قرشی، علی‌اکبر. (۱۳۶۷). قاموس قرآن. چ پنجم، تهران: دارالکتب الاسلامی.
- قونوی، اسماعیل بن محمد. (۱۴۲۲ق). حاشیه القونوی علی تفسیر البیضاوی. چ اول، بیروت: دارالکتب العلمیه.
- محمدی، حمید. (۱۳۸۴). زبان قرآن، آشنایی با علوم بلاغی معانی، بیان، بدیع. چ پنجم، قم: مؤسسه فرهنگی دارالذکر.
- مردوخی، معد. (۱۳۸۷). علوم بلاغی، بیان و معانی و بدیع، سنندج: نشر ژیار.
- مکارم شیرازی، ناصر. (۱۳۸۶). تفسیر نمونه. تهران: دارالکتب الاسلامیه.